

บทที่ 2

ความหมาย ลักษณะ และเกณฑ์การตัดสินกรรม

2.1 ความหมายและองค์ประกอบของ “กรรม”

2.1.1 ความหมายของ คำว่า กรรม

กรรม ตามรูปศัพท์ในภาษาบาลีมาจากคำว่า กมฺม แปลว่า การกระทำ การงาน¹ หรืออาจหมายถึงสิ่งที่สัตว์กระทำไว้ ดังปรากฏในคัมภีร์สัททนิติสูตรตมาลาว่า “สิ่งนั้นอันบุคคลทำอยู่ เพราะเหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า กมฺม”² กรรมจึงมีความหมายรวมถึงการกระทำทุกอย่างทั้งที่เป็นความดีและความชั่ว ดังที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า กรรม คือ “การกระทำ การงาน กิจ เช่น พลีกรรม เป็นการดีก็ได้ ชั่วก็ได้ เช่น กุศลกรรม อกุศลกรรม”³ กรรมจึงไม่ใช่ผลแห่งการกระทำชั่วดังที่เข้าใจกันแพร่หลายทั่วไปดังที่ชาวพุทธไทยชอบใช้คำว่า “กรรมตามสนอง” หรือ “เคราะห์กรรม” ในยามที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งได้ประสบกับเหตุการณ์เลวร้ายในชีวิต แท้ที่จริงแล้ว “กรรม” หมายถึง การกระทำอันเป็นเหตุที่จะก่อให้เกิดผลในอนาคต นอกจากนี้ เหตุหรือการกระทำดังกล่าวไม่ว่าจะเกิดขึ้นโดยทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ จะต้องประกอบด้วยเจตนาในการทำความดีหรือความชั่ว ถ้าหากขาดเจตนาหรือความตั้งใจ ความตั้งใจที่จะกระทำในสิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยเฉพาะเจาะจงแล้ว การกระทำนั้น ๆ ย่อมไม่ถือ

---

¹พระอุตรคณาธิการ และ รศ.ดร.จำลอง สารพัดนึก รวบรวมและเรียบเรียง, พจนานุกรมบาลี-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยวรงค์พรินท์ติ้ง จำกัด, 2538), น.146.

² พระอัครควังสะเถระ, สัททนิติสูตรตมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์, แปลโดย พระมหานิมิตร์ ธรรมสาโร และจรัญญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, 2545), น. 1026.

³ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, พิมพ์ครั้งที่ 15, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2519), น. 18.

ว่าเป็นกรรมหรือไม่สามารถส่งผลแก่บุคคลนั้นได้” เช่น “ชุดหลุมพรางดักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตาย เป็นกรรม แต่ชุดบ่อน้ำไว้กินใช้ สัตว์ตกลงไปตายเอง ไม่เป็นกรรม แต่ถ้ารู้ที่อยู่ บ่อน้ำที่ตนชุดไว้อยู่ในที่ซึ่งคนจะพลัดตกได้ง่าย แล้วปล่อยปละละเลย มีคนตกลงไปตาย ก็ไม่พ้นเป็นกรรม”⁵ เพราะการไม่เอาใจใส่ในความเดือดร้อนที่ผู้อื่นอาจได้รับจากการกระทำของตนยอมจัดอยู่ในอกุศลธรรมอันเนื่องด้วยโมหะ ดังนั้น แม้ไม่มีเจตนาที่จะฆ่าในเบื้องต้น แต่เมื่อคนตกลงไปตายก็ต้องถือว่าเป็นการกระทำชั่ว เพราะมีเจตนาที่จะปล่อยปละละเลยทั้งที่รู้ว่าอาจมีอันตรายถึงแก่ชีวิตสัตว์อื่นได้

เมื่อวิเคราะห์ความหมายของคำว่ากรรมดังตัวอย่างข้างต้นประกอบกับพุทธพจน์ที่กล่าวไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ”⁶ จึงทำให้เกิดการตีความได้ว่า กรรม คือ เจตนา ทั้งสองคำนี้มีความหมายเหมือนกัน ใช้แทนกันได้ เพราะการกระทำใด ๆ ก็ตามหากไม่มีความตั้งใจหรือไม่ประกอบด้วยเจตนาย่อมไม่ถือว่าเป็นกรรม ดังปรากฏในวิทยานิพนธ์ฉบับหนึ่งว่า “กรรม คือ เจตนา หมายถึง เจตน์จำนง ความตั้งใจ การเลือกคิดตัดสินใจมุ่งหมายที่จะกระทำหรือพลังนำที่เป็นตัวกระทำ”⁷ อย่างไรก็ตาม เมื่ออาศัยหลักปรมัตถธรรมมาวิเคราะห์คำแล้ว จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าเจตนาแม้มีความสำคัญต่อความเป็นกรรมแต่ก็แตกต่างจากกรรมและไม่ใช่กรรมโดยตรง เพราะ

---

⁴ อ.จรรุญ ธรรมดา มีความเห็นว่า มีการกระทำบางอย่างที่ขาดเจตนาแต่จัดเป็นกรรมประเภทอัปโหหาริก(กรรมที่มีเจตนาที่กำลังน้อยซึ่งกล่าวไม่ได้ว่ามี) ดังนั้น แม้กระทำการบางอย่างที่ขาดเจตนาแต่ยังต้องรับผลแห่งการกระทำ อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์จากอรรถุสสาลินี อรรถกถา (สงฺคณี.อ. 75/275-285) เจตนาจะเป็นอัปโหหาริกที่กล่าวไม่ได้ว่ามีก็ต่อเมื่อเป็นกรรมที่เกิดขึ้นไม่ตรงกับทวาร เช่น มโนกรรมที่ตั้งขึ้นในกายทวารหรือวจีทวารถือเป็นอัปโหหาริก แต่มโนกรรมที่ตั้งขึ้นในมโนทวารเป็นเจตนา เป็นที่น่าสังเกตว่า ถ้ามโนกรรมเป็นกุศล การกระทำที่เกิดขึ้นทางวจีทวารหรือกายทวารก็เป็นกุศลเช่นกัน ฉะนั้น มโนกรรมที่ไม่ได้ประกอบด้วยอกุศลเจตนาแต่ส่งผลเสียให้เกิดขึ้นจึงไม่อาจสังเคราะห์เป็นอัปโหหาริกได้ด้วยเหตุนี้

⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), น. 4.

⁶ อง.ฉก, 36/334/771.

⁷ พระมหาประวิตร ปริบุญโญ (นามเสนา), “มโนทัศน์เกี่ยวกับภพและภูมิในพระพุทธศาสนา,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2544), น. 44.

เจตนาที่ประกอบกับจิตบางชนิดไม่สามารถจัดเป็นการกระทำอันเป็นเหตุที่จะก่อให้เกิดผลในอนาคต ได้แก่ เจตนาที่ประกอบอยู่ในวิบากจิต เป็นต้น เมื่อเจตนาที่ประกอบกับจิตชนิดนั้นไม่ใช่การกระทำ ทั้งยังไม่ใช้กุศลกรรมหรืออกุศลกรรม ก็ย่อมไม่สามารถถูกใช้ในความหมายของ "กรรม" ตามรูปศัพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การจัดเจตนาว่าเป็นกรรมจึงต้องพิจารณาด้วยว่าเจตนาเจตสิกประกอบกับจิตและเจตสิกชนิดใด จึงกล่าวได้ว่าความเป็นกรรมซึ่งเป็นเหตุให้เกิดผลของตนจะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อต้องประกอบด้วย เจตนาเจตสิกและกรรมบางอย่างที่ประกอบร่วมกับเจตนาเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เจตนายังมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งเพราะเป็นปัจจัยสำคัญพื้นฐานที่ทำให้การกระทำสำเร็จเป็นกรรมได้

2.1.2 องค์ประกอบของกรรม

การกระทำใด ๆ ของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการทำความดีหรือความชั่วล้วนแล้วแต่มีจิตใจเป็นตัวการหรือเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการกระทำนั้น ๆ จึงกล่าวได้ว่าจิตทำหน้าที่ผลักดันให้การกระทำต่าง ๆ เกิดขึ้นได้ทั้งทางกายและทางวาจา ใจจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนาดังมีพระพุทธพจน์กล่าวไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลกรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นส่วนอกุศลเป็นฝ่ายอกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีใจเป็นประธาน ใจย่อมเกิดก่อนกรรมเหล่านั้น”^๘ ฉะนั้นถ้าไม่มีมโนกรรมหรือความนึกคิด ความมุ่งหมายในใจที่จะลงมือทำสิ่งใดเกิดขึ้น การกระทำทางกายทางวาจาไม่ว่าจะเป็นในทางดีหรือทางชั่วย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ยกตัวอย่างเช่น โจรปล้นร้านทองที่ต้องคิดวางแผนตริกตรองหาเวลาและจังหวะก่อนกระทำการปล้น การนึกคิดก่อนการลงมือกระทำคือการกระทำชั่วทางใจหรือมีอกุศลมโนกรรมแม้เขาไม่ได้วางแผนตริกตรองมาก่อนในระยะเวลาที่ยาวนาน แต่เกิดอยากทำการปล้นด้วยความคิดเพียงชั่วแล่นเมื่อมีโอกาส การคิดนึกเพียงฮึดใจก่อนกระทำการนั้นถือว่ามีใจเป็นเหตุให้การทำชั่วทางกายเกิดขึ้นได้ ใจจึงถูกกล่าวว่าเป็นหัวหน้าเพราะต้องเกิดก่อนเพื่อชักนำการกระทำทางกายและทางวาจาให้สำเร็จลง

สภาพการณ์ทางจิตใจหรือที่เรียกว่ามโนกรรมในทางพระพุทธศาสนานี้ต้องประกอบด้วยเจตสิกซึ่งเป็นสิ่งปรุงแต่งจิตให้รับรู้อารมณ์ต่างๆและทำให้เกิดความรัก ความชังเกิดสติปัญญา ความนึกคิดที่จะทำดีหรือทำชั่วได้ เจตสิกที่เป็นสิ่งสำคัญที่สุดซึ่งทำให้เกิดกรรมหรือการกระทำขึ้นได้ คือ เจตนาเจตสิกซึ่งเป็นเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตทุกดวงและมีลักษณะ “มีการชวนชวยเป็นกิจ มีการจัดแจงกิจของตน และให้สัมปยุตตธรรมอื่นจัดแจงตาม เปรียบเหมือน

^๘ สุนฺดรี อ. 75/236.

จอมทัพ เมื่อตนจะทำการรบ ก็จัดแจงเตรียมกิจของตนและเต็อนเหล่าทหารให้จัดแจงด้วยฉะนั้น”⁹ อธิบายได้ว่า เจตนาเจตสิกมีลักษณะเฉพาะในการกระตุ้นให้ธรรมอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับตน มีความเป็นไปในอารมณ์โดยอาการของธรรมนั้น ๆ ยกตัวอย่างเช่น เจตนาเจตสิกเมื่อเกิด ร่วมกับผัสสะเจตสิกซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่มีลักษณะเฉพาะในการกระทบอารมณ์ เจตนาเจตสิก ย่อมต้องเป็นตัวจัดแจงให้ผัสสะได้กระทบอารมณ์ ส่วนเจตสิกอื่น ๆ ที่มีลักษณะเฉพาะของตน ไม่ว่าจะเป็นเวทนา สัญญา หรือสังขารเจตสิกอื่น ๆ เจตนาเจตสิกก็ย่อมจัดแจงกระตุ้นให้ เจตสิกที่มีลักษณะเฉพาะเหล่านั้นมีความเป็นไปในอารมณ์โดยอาการของตนเช่นกัน เจตนาจึงมี กำลังมากและมีหน้าที่ในการผลักดันการกระทำให้เกิดขึ้นโดยตรง ส่วนธรรมอื่น ๆ หรือเจตสิก อื่น ๆ ที่เกิดร่วมด้วย “ช่วยในการทำกิจบางส่วนเท่านั้น”¹⁰ จึงมีผู้อุปมาไว้ว่า เจตนาเปรียบเหมือน เจ้าของนาที่ช่วยเกี่ยวข้าวในนาของตน เจ้าของนาต้องใช้ความพยายามมากโดยมีการจัดแจงให้ ร่วมแรงกันเกี่ยวข้าว ส่วนธรรมอื่น ๆ ที่เกิดร่วมเปรียบเหมือนกลุ่มคนที่ช่วยกันเท่านั้น

เจตนาจึงเป็นส่วนประกอบสำคัญในสภาพการณ์ทางจิตใจที่ผลักดันให้พฤติกรรม ต่าง ๆ เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการปรุงแต่งจิตจะเกิดขึ้นในคราวใด ย่อมมีเจตนาเกิดร่วมเป็นแกนนำอยู่ ด้วยเสมอ พระธรรมปิฎกเห็นว่า ในบรรดาสังขารซึ่งเป็นเครื่องปรุงแต่งของจิต “เจตนาเป็นตัวนำและกระบวนการแห่งเจตน์เจาน์ที่ชักจูงเลื้อกรวบรวมเอาเครื่องแต่งคุณภาพเหล่านั้นมา ประสมปรุงแต่งความนึกคิด การพูด การทำ ให้เกิดกรรมทางกาย วาจา ใจ”¹¹ ดังนั้น หากขาดเจตนาเจตสิกเสียแล้ว บรรดาเจตสิกอื่น ๆ ย่อมไม่สามารถปรุงแต่งแสดงลักษณะของตนให้ปรากฏขึ้นและทำให้การกระทำทำความดีหรือความชั่วทั้งกาย วาจา ใจ เกิดขึ้นไม่ได้เช่นกัน เจตนาจึงเป็นประธานในการปรุงแต่งธรรมต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นได้ เพราะมีลักษณะเฉพาะในการมุ่งมั่น ตั้งใจให้สัมปยุตตธรรมที่เกิดพร้อมกันทำกิจตามหน้าที่ของตนให้สำเร็จลงได้ อย่างไรก็ตาม แม้เจตนาเป็นประธานในการปรุงแต่งธรรมต่าง ๆ แต่เจตนาที่เป็นกรรมหรือเจตนาประเภทที่ปรุงแต่ง ให้เกิดวิบากและรูปที่เกิดจากกรรม (กัมมชรูป) ให้เกิดขึ้นได้มีอยู่เฉพาะในกลุ่มของจิตและเจตสิก บางชนิดเท่านั้น

⁹ พระอนุรุทธาจารย์และพระสุมังคลาจารย์, อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินี ฎีกา, ปริจเฉทที่ 2 ชื่อเจตสิกสังคหวิภาคและอภิธรรมภาคผนวก, เรียบเรียงโดย สมพร ศรีวราทิตย์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์, 2539), น. 70.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 69.

¹¹ พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), น. 20.

2.1.3 ความแตกต่างระหว่างเจตนากับกรรม

เจตนาเจตสิกมีสภาพความเป็นประธานและเป็นตัวชักนำให้การปรุงแต่งอื่น ๆ เกิดขึ้น การปรุงแต่งของเจตนาดังกล่าวมีลักษณะอยู่ 2 ประการ คือ

1) เจตนาเจตสิกที่เกิดในกุศลจิตและอกุศลจิต ปรุงแต่งให้เกิดวิบากและรูปที่เกิดจากกรรมให้เกิดขึ้น จึงเรียกเจตนาชนิดนี้ว่าเป็นกรรมในฐานะเป็นเหตุแห่งการกระทำหรือเป็นพื้นฐานให้การกระทำสำเร็จได้ เจตนาจึงได้ชื่อว่ากรรมโดยผลูปจารโฆหาร คือ เป็นสำนวนที่พูดถึงผลแต่มุ่งหมายเอาเหตุของผลนั้น ดังในอรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ กล่าวได้ว่า เหตุที่พระพุทธเจ้า “ตรัสเรียกเจตนาว่ากรรม เพราะกรรมมีเจตนาเป็นมูล”¹² จึงสรุปได้ว่าเจตนาเป็นกรรมฝ่ายเหตุ ส่วนกรรมเป็นกรรมฝ่ายผล

2) เจตนาเจตสิกที่เกิดในจิต 89 (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข) จัดแจงให้ธรรมที่เกิดร่วมกับตนเป็นไปในอารมณ์โดยแสดงลักษณะเฉพาะของตนให้ปรากฏ

เจตนาเจตสิกจึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญอย่างยิ่งของมโนหรือจิต เพราะนอกจากจะเป็นเหตุให้การกระทำต่าง ๆ เกิดขึ้นแล้ว เจตนายังจัดอยู่ในกลุ่มของสัตัพจิตตสาธารณเจตสิก (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ค) ซึ่งเป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นประจำในจิต 89 อย่างแน่นอน

ในบรรดาจิต 89 ตามนัยพระอภิธรรมนี้ แม้มีลักษณะการรับรู้อารมณ์เหมือนกันจนถูกกล่าวไว้ว่าจิตมีจำนวนเพียงหนึ่ง แต่เจตสิกที่ประกอบกับจิตแต่ละดวงมีการผสมผสานที่แตกต่างกันออกไป จิตจึงรับรู้อารมณ์พิเศษที่ไม่เหมือนกันเพราะต้องรู้อารมณ์อันเป็นไปตามอำนาจปรุงแต่งของเจตสิกเหล่านั้น เช่น จิตบางประเภทรู้อารมณ์เฉพาะของความคิดเพราะเจตสิกส่วนหนึ่งที่มาปรุงแต่งจิตพวกนี้เป็นเจตสิกในฝ่ายกุศล หรือ จิตบางประเภทก็รู้อารมณ์เฉพาะความชั่วเพราะเจตสิกส่วนหนึ่งที่มาปรุงแต่งเป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นในฝ่ายอกุศลโดยเฉพาะ เป็นต้น

ดังนั้น จึงมีการแยกประเภทของจิตจำนวน 89 นี้ตามฐานเกิดที่แตกต่างกันหรือเรียกว่าการจำแนกจิตโดยชาติออกเป็น 4 กลุ่ม คือ

1) อกุศลชาติ ได้แก่ อกุศลจิตจำนวน 12 ดวง ประกอบด้วย

ก. อกุศลเจตสิก 14 อันเป็นความปรุงแต่งในด้านความชั่ว เมื่อประกอบกับจิตย่อมทำให้จิตเศร้าหมองและทำให้เกิดการกระทำที่เป็นความชั่ว

¹²ม.ม.อ. 20/138.

ข. อัญญาสมานเจตสิก 13 เป็นเจตสิกที่มีสภาพเป็นกลางเกิดขึ้นได้กับกลุ่มของจิตทั้งฝ่ายบุญและฝ่ายบาป แยกย่อยออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

- สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7 หมายถึง เจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ทุกดวง มี ผัสสเจตสิก เวทนาเจตสิก สัญญาเจตสิก เจตนาเจตสิก เอกัคคตาเจตสิก ซีวิตินทรีย์เจตสิก และมนสิการเจตสิก

- ปกิณณกเจตสิก 6 หมายถึง เจตสิกที่ประกอบได้ทั่วไปในจิตทั้งฝ่ายบุญและบาปตามที่ประกอบได้ แต่ไม่ทั่วไปในจิตทุกดวงมีวิตกเจตสิก วิจารณ์เจตสิก วิจารณ์เจตสิก อธิโมกษ์เจตสิก ปิติเจตสิกและฉันทเจตสิก

2) กุศลชาติ ได้แก่

ก. กามาวจรกุศลจิต 8 เป็นจิตฝ่ายเหตุที่สามารถทำให้เกิดผลได้ ประกอบด้วยอัญญาสมานเจตสิก 13 (สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7 และปกิณณกเจตสิก 6) ที่มีสภาพเป็นกลางและโสภณเจตสิก 25 อันเป็นสังขารเจตสิกหรือความปรุงแต่งในด้านความดี จึงเป็นจิตฝ่ายบุญแต่ยังเกิดอยู่ในกามภูมิ¹³ สามารถเรียกอีกชื่อได้ว่ามหากุศลจิต

ข. รูปาวจรกุศลจิต 5 เป็นจิตของปุถุชนและพระเสขบุคคลที่เจริญสมถกรรมฐานจนสำเร็จรูปฌาน เป็นจิตที่รับบัญญัติรูปธรรมเป็นอารมณ์และรู้ได้เฉพาะทางใจ ประกอบด้วยอัญญาสมานเจตสิก 13 และโสภณเจตสิก 22 เว้นวิริตีเจตสิก 3 (สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ) เพราะมหัคคตกุศลมีกรรมฐานเป็นอารมณ์ ไม่ได้เกิดขึ้นโดยการเว้นจากทุจริต

ค. อรูปาวจรกุศลจิต 4 เป็นจิตของปุถุชนและพระเสขบุคคลที่เจริญสมถกรรมฐานจนสำเร็จอรูปฌาน จึงเป็นจิตที่มีอรูปบัญญัติและจิตที่รู้อรูปบัญญัติเป็นอารมณ์ ประกอบด้วยอัญญาสมานเจตสิก 13 และโสภณเจตสิก 20 เว้นวิริตีเจตสิก 3 และอัปปมัญญาเจตสิก 2 (กรรณา มุทิตา) เพราะอัปปมัญญาเจตสิกต้องมีสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์

ง. มัคคจิต 4 เป็นโลกุตระกุศลจิต คือ เป็นจิตฝ่ายความดีที่ประกอบด้วย อริยมรรค จึงอยู่เหนือโลกียกุศลอื่น ๆ จิตชนิดนี้มีเจตสิกที่เกิดร่วมได้ คือ อัญญาสมานเจตสิก 13 และโสภณเจตสิก 23 เว้นอัปปมัญญาเจตสิก 2 เพราะอัปปมัญญาเจตสิกต้องมีสัตว์เป็นอารมณ์แต่โลกุตระจิตมีนิพพานเป็นอารมณ์อย่างเดียว

3) วิบากชาติ ได้แก่

¹³ กามภูมิ คือ ภูมิอันเป็นที่เกิดของกิเลสกามและวัตถุกาม

ก. อเหตุกวิบากจิต 15 ประกอบด้วยเจตสิกที่เป็นสาธารณะแก่จิตทุกดวง เพราะมีสภาพเกิดขึ้นได้ทั่วไปในจิตทั้งหมด จิตประเภทนี้มีสภาพเป็นผลที่เกิดจากเจตนาทั้งฝ่าย บุญและบาป ประกอบด้วยอัญญาสมานเจตสิก 11 เว้นวิริยะและฉันทะเจตสิก

ข. มหาวิบากจิต 8 เป็นจิตที่เป็นผลจากการประกอบเหตุตามแรงเจตนาของ มหากุศลจิต 8 เกิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ และจตุในกามภูมิประกอบด้วยอัญญาสมานเจตสิก 13 และโสภณเจตสิก 20 เว้นวิริตี 3 และอัปปมัญญา 2

ค. รูปาวจรวิบากจิต 5 เป็นจิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศลจิต 5 ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์และจตุในรูปภูมิ 5

ง. อรูปาวจรวิบากจิต 4 เป็นจิตที่เป็นผลของอรูปาวจรกุศลจิต 4 ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์และจตุในอรูปภูมิ 4

จ. ผลจิต 4 เป็นจิตที่เป็นผลของโลกุตระกุศลจิตหรือมัคคจิต 4

4) กิริยาชาติ ได้แก่

ก. อเหตุกกิริยาจิต 3 เป็นจิตที่เกิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่ในการรับอารมณ์ใหม่ทำหน้าที่ในการตัดสินใจในการเสพอารมณ์ทางทวารทั้ง 6 ซึ่งได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รวมทั้งมีจิตที่ทำให้เกิดการแย้มยิ้มของพระอรหันต์ จิตเหล่านี้จึงไม่ใช่จิตในฝ่ายทั้งเหตุและผลของ บุญและบาป แต่เป็นจิตที่เกิดขึ้นเพียงเพื่อทำหน้าที่รับอารมณ์ที่มากกระทบในการเห็น การได้ยิน การรู้กลิ่น การรับรส การรับผัสสะทางกายและทางใจเท่านั้น เจตสิกที่ประกอบกับจิตเหล่านี้ เป็นเจตสิกในฝ่ายอัญญาสมานเจตสิก 12 เว้นฉันทะ

ข. มหากิริยาจิต 8 เป็นจิตที่เกิดขึ้นเฉพาะกับพระอรหันต์ จึงไม่ใช่เหตุแห่ง ความดี ความชั่ว รวมทั้งไม่ใช่ผลของความดี ความชั่วเหล่านั้น แต่เป็นเพียงจิตที่ทำหน้าที่รับ อารมณ์ที่ผ่านมาให้การคิด การพูด และการกระทำสำเร็จลงได้จิตประเภทนี้มีเจตสิกประกอบได้ ทั้งหมด 35 คือ อัญญาสมานเจตสิก 13 และโสภณเจตสิก 22 เว้นวิริตี 3

ค. รูปาวจรกิริยาจิต 5 เป็นจิตที่เกิดขึ้นกับพระอรหันต์ที่เจริญสมถกรรมฐานได้ถึงรูปฌาน ประกอบด้วยอัญญาสมานเจตสิก 13 และโสภณเจตสิก 22 เว้นวิริตี 3

ง. อรูปาวจรกิริยาจิต 4 เป็นจิตที่เกิดกับพระอรหันต์ที่เจริญสมถกรรมฐานได้ถึง ฌาน ประกอบด้วยอัญญาสมานเจตสิก 13 และโสภณเจตสิก 20 เว้นวิริตี 3 และอัปปมัญญา 2

ด้วยเหตุที่เจตนาเจตสิกมีสภาพเป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิกซึ่งต้องประกอบกับจิต ทั่วไปทั้งหมดทุกดวง จิตทั้ง 4 ชาติดังกล่าวมาข้างต้นไม่ว่าจะอยู่ในกลุ่มอกุศล กุศล วิบาก หรือกิริยา ต่างต้องมีเจตนาเจตสิกเป็นส่วนประกอบอยู่ทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม ในบรรดาจิต 4

กลุ่มนี้ มีเพียงจิตที่อยู่ในอกุศลชาติและจิตบางส่วนในกุศลชาติเท่านั้นที่จัดเป็นกรรมในปัจจุสมุปบาท เพราะองค์ธรรมหรือส่วนประกอบของกรรมที่เป็นกรรมนี้ ได้แก่ “เจตนาเจตสิกที่ประกอบหรือสังขารในอกุศลจิต 12 และโลกียกุศลจิต 17”¹⁴ เท่านั้น ส่วนเจตนาในมคคจิต 4 ซึ่งถูกจัดอยู่ในอกุศลชาติไม่ถูกจัดอยู่ในฝ่ายธรรมที่ปรุงแต่งให้ผลเกิดขึ้น เป็นเพราะจิตที่อยู่ในฝ่ายโลกุตระหรือจิตที่รับอารมณ์ที่พ้นจากโลก คือ นิพพานอารมณ์นั้น เมื่อเกิดขึ้นย่อมมีหน้าที่ในการกำจัดอนุสัยกิเลสหรือทำให้กิเลสเบาบางลง ดังนั้น เมื่อมคคจิตเกิด วัฏฏะหรือการเวียนว่ายตายเกิดอันเกิดจากอวิชชาย่อมดับลง เจตนาในมคคจิตแม้จัดอยู่ในอกุศลชาติและเป็นจิตฝ่ายบุญจึงไม่อาจนับเข้าในกรรมวัฏฏะอันเกิดจากกิเลสวัฏฏะในวงจรแห่งปัจจุสมุปบาทได้นอกจากนี้ เมื่อมคคจิตเกิดขึ้นและดับลงเมื่อใด ผลจิตย่อมเกิดขึ้นทันทีติดต่อกันโดยไม่มีจิตชนิดอื่นมาแทรก การให้ผลของโลกุตรกุศลจิตนี้จึงให้ผลได้ทันทีและเมื่อให้ผลแล้วก็ไม่สามารถส่งผลได้อีกไม่ว่าชาตินี้หรือชาติถัดไป จึงเป็นกุศลชนิดพิเศษที่ไม่เหมือนจิตฝ่ายโลกียกุศลอื่น ๆ ที่สามารถส่งผลได้ทั้งชาตินี้และชาติถัดไปจนกว่าบุคคลผู้กระทำความกรรมจะถึงอนุपाติเสสนิพพาน

สำหรับวิบากจิตนั้นไม่ได้เป็นธรรมฝ่ายเหตุแต่เป็นผลของเจตนาในกุศลและอกุศลกรรมในอดีตที่ส่งมาให้ได้รับผลในปัจจุบัน แบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน คือ

1) อเหตุวิบากจิต 15 เป็นจิตที่ไม่มีเหตุประกอบเพราะเป็นจิตที่เป็นผลจากบุญบาปและเพิ่งเกิดขึ้นรับและพิจารณาอารมณ์ที่ดีและไม่ดีในปัจจุบัน เช่น การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น รู้รส รู้ถูกต้อง จึงยังไม่สามารถมีเหตุที่เป็นกุศลและอกุศลได้

2) โลกียวิบากจิต 17 ให้ผลที่ประกอบด้วยเหตุตามแรงเจตนาของโลกียกุศลจิต 17 มีหน้าที่ปฏิสนธิ คือ ให้เกิดในภพภูมิใหม่ ภวังค์ คือ การรักษาภพชาติและจุติ คือ การดับสิ้นจากภพชาติที่กำลังเป็นอยู่

เจตนาในวิบากจิตจึงไม่อาจเป็นกรรมได้ เพราะสภาวะของจิตชนิดนี้นอกจากจะมีเพียงความเป็นผลจากกรรมในอดีตแล้ว ในอเหตุวิบากจิตยังไม่มีวิริยะเจตสิกที่มีลักษณะสำคัญในการค้าจุนหรือตามมอบกำลังแก่กรรมอื่น ๆ จึงทำให้บรรดากรรมอื่น ๆ ที่ประกอบร่วมกันมีกำลังอ่อนลง กำลังของเจตนาในอเหตุวิบากจิตจึงไม่กล้าแข่งเท่ากำลังของเจตนาในกุศลหรืออกุศลกรรม หรือแม้วิริยะเจตสิกสามารถประกอบในโลกียวิบากจิตได้ แต่จิตชนิดนี้ “เป็นจิตที่

¹⁴วรรณสิทธิ ไวกยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 8 ปัจฉยสังคหวิภาค, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : มุลินิธินนพพานี, 2543), น. 19.

สงบไม่ปรากฏอาการอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นจิตที่ไม่มีอุตสาหวิริยะ และเป็นจิตที่กำลังอ่อน”¹⁵ เหตุที่วิบากจิตมีกำลังอ่อนก็เพราะเกิดอยู่แต่ในภวังคจิตเพื่อรักษาภพชาติ จึงปรากฏชัดก็ต่อเมื่อ ในขณะที่หลับเท่านั้น เมื่อจิตขึ้นวิธิมีกำลังกล้าแข็งก็เข้าสู่ชวณะถึงความเป็นบุญหรือบาป ไม่ใช่ วิบากจิตอีกต่อไป เมื่อจิตชนิดนี้มีกำลังอ่อน เจตสิกที่เกิดขึ้นประกอบก็ย่อมมีกำลังอ่อนด้วย เช่นกัน กำลังของเจตนาเจตสิกในวิบากจิตจึงไม่เหมือนกันกับเจตนาที่อยู่ในกุศลจิต อกุศลจิต และกิริยาจิต

แม้กิริยาจิตมีเจตนาเจตสิกที่มีกำลังมากประกอบแต่ก็ไม่ถึงซึ่งความเป็นกรรมเหมือน อกุศลและกุศลจิต เพราะเหตุกิริยาจิต 2 คือ ปัญจทวารารักษณจิตและมโนทวารารักษณจิต เป็นจิตที่ทำหน้าที่เพียงการรับอารมณ์ที่มากกระทบทางทวารทั้ง 6 และเพิ่งเกิดขึ้นรับอารมณ์ใหม่ ไม่เป็นชวณะ จึงไม่มีเหตุของบุญและบาป ส่วนหสิตุปปาทจิตซึ่งเป็นจิตของพระอรหันต์ที่ทำให้ เกิดการยิ้มเมื่อมีอารมณ์ปรากฏ ก็ไม่มีเหตุ 3 คือ อโลภะ อโทสะและอโมหะเหตุเช่นกัน ส่วน กิริยาจิตอื่น ๆ แม้มีเหตุ 3 คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ประกอบแต่ก็เป็นเพียงจิตที่ทำให้การ กระทำ การพูด การคิดนึกของพระอรหันต์สำเร็จลง จึงไม่เป็นเหตุที่ทำให้เกิดผลในอนาคตได้ อีก เจตนาในจิตชนิดนี้จึงไม่สามารถจัดเป็นกรรมและมีชื่อว่าเป็น “กิริยา” คือเป็นเพียงอาการที่ สักว่ากระทำไปเท่านั้นเพราะไม่เป็นบุญเป็นบาป

ด้วยเหตุผลข้างต้นดังกล่าวมาแล้วนี้ จึงไม่อาจสรุปได้ว่าเจตนา คือ กรรม เพราะ การกล่าวเช่นนั้นทำให้เจตนาเจตสิกในจิตทั้งหมดเข้าถึงซึ่งความเป็นกรรมได้ ในขณะที่เจตนาใน วิบากจิตไม่สามารถเป็นกรรมที่ให้ผลในอนาคตได้ เพราะ “วิบาก”

คือ ภาวะที่สูงงอม ด้วยอำนาจแห่งกรรม เป็นสภาพที่ถูกกรรมทำให้แปรปรวน ไปย่อมเป็นไปอย่างไร้ความพยายาม (ในการให้ผล) และขาดกำลัง วิบากนั้น จึง ไม่สามารถให้วิบากอื่นถือเอา...ทั้งวิบาก (ใหม่) ก็หาได้ถือเอาอำนาจของวิบาก เก่าเกิดขึ้นไม่¹⁶

วิบากจิตจึงเป็นผลอันเนื่องมาจากอดีตเหตุ เมื่อผลสูงงอมแล้วย่อมหมดกำลังลงและ ไม่อาจมีสภาพเป็นเหตุได้ ส่วนกิริยาจิตแม้เป็นการกระทำที่มีเจตนาและประกอบด้วยเหตุแต่ไม่ อาจให้ผลในอนาคตได้เพราะเป็นจิตของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นเพียงให้การทำงานต่าง ๆ สำเร็จลงได้จึง อยู่เหนือความดีความชั่วและไม่สามารถจัดเป็นกรรมได้ ดังนั้น ส่วนประกอบของธรรมที่เป็นกรรม

¹⁵ พระอาจารย์โชติธัมมาจริยะ, มหาปัญญาฐานสาธิปายสรูปัตถนิสสย ปัจจยโชติก, เรียบเรียงโดย วรณีย์ โกเมศ, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2495), น. 437.

¹⁶ อภิ.ป. 85/13/78.

จึงมีเพียงเจตนาในอกุศลและกุศลกรรมเท่านั้น ความเป็นกรรมจึงเป็นการกระทำใด ๆ ก็ตามที่ นอกจากมีเจตนาเจตสิกเป็นใหญ่แล้วยังต้องอาศัยกรรมอื่น ๆ บางอย่างประกอบกันให้สำเร็จโดยมี ความเป็นเหตุซึ่งจะยังผลของตนให้เกิดขึ้นได้ในอนาคตทั้งความดีและความชั่ว จึงไม่อาจกล่าวได้ ว่าองค์ประกอบของกรรมมีเจตนาเพียงประการเดียว เพราะต้องอาศัยกรรมอื่น ๆ ที่เกิดขึ้น ประกอบพร้อมกับเจตนาเพื่อยังผลให้เกิดขึ้น

2.2 ลักษณะของกรรม

การอธิบายความเป็นกรรมดังที่กล่าวในหัวข้อข้างต้นมุ่งเน้นถึงการกระทำที่สามารถ ให้ผล คือ วิบากของตนให้เกิดขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม มหาบัณฑิตปิณฑิตนิสสัย อธิบาย คำว่า “กรรม” ไว้ว่าเป็น “ธรรมที่จัดแจงหรือปรุงแต่งซึ่งปัจจัยบັນธรรม”¹⁷ ปัจจัยบັນธรรมเป็น “ธรรมที่เป็นผลอันเกิดขึ้นโดยอาศัยธรรมที่เป็นเหตุแห่งปัจจัยนั้น ๆ”¹⁸ ดังตัวอย่างเช่น เจตนา เจตสิกที่ในจิตทั้ง 89 ซึ่งมีลักษณะเฉพาะในการกระตุ้น เป็นตัวนำให้ธรรมอื่น ๆ ที่เกิดพร้อมตน แสดงลักษณะของตนออกมาได้จึงเป็นปัจจัยธรรม หรือธรรมที่เป็นเหตุ ส่วนจิต 89 เจตสิกอื่น ๆ ที่ เว้นจากเจตนา จิตตชรูป และปฏิสนธิกัมมชรูปเป็นปัจจัยบັນธรรม เพราะเป็นสภาวะธรรมที่เป็น ผล แม้เจตนาเจตสิกมีความเกิดดับพร้อมกันกับจิตและเจตสิกอื่น ๆ แต่ก็ถือได้ว่าเจตนาเจตสิก เป็นธรรมที่เป็นเหตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะในการชักนำกระตุ้นให้จิตและเจตสิกอื่น ๆ มีความ เป็นไปในอารมณ์ของตน คำว่า “ผล” ในปัจจัยบັນธรรมจึงไม่ได้หมายถึงเฉพาะวิบาก แต่รวม ความถึงผลอันเกิดจากการที่จิตและเจตสิกอื่นสามารถแสดงสภาวะลักษณะเฉพาะของตนได้ เพราะมีเจตนาเจตสิกเป็นตัวจัดแจงให้เป็นไปเช่นนั้น กัมมปัจจัยซึ่งเป็นธรรมที่จัดแจงหรือปรุงแต่ง ปัจจัยบັນธรรมหรือเป็น “ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความปรุงแต่งให้กิจต่าง ๆ สำเร็จลง”¹⁹ จึงมีอยู่ 2 อย่าง คือ “กุศลเจตนาและอกุศลเจตนาที่เกิดในขณะต่างกัน และเจตนาทั้งหมดที่เกิด พร้อมกัน”²⁰ กุศลเจตนาและอกุศลเจตนาที่เกิดในขณะต่างกัน หมายถึง กุศลกรรมและ

¹⁷ พระอาจารย์โชติธัมมมาจริยะ, มหาบัณฑิตปิณฑิตนิสสัย ปัจจัยโชติก, น.397.

¹⁸ วรรณสิทธิ ไททยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ 8 ปัจจัยสังคหวิภาค, น.11.

¹⁹ อภ. ป. 85/1/80.

²⁰ อภ. ป. 85/1/20.

อกุศลกรรมเป็นปัจจัยให้วิบากขันธ์และกัมมชรูปของสัตว์ต่าง ๆ เกิดขึ้น ส่วนเจตนาทั้งหมดที่เกิดพร้อมกัน หมายถึง เจตนาในจิตทุกดวงที่เป็นปัจจัยให้แก่กรรมอื่น ๆ ที่ประกอบร่วมกับเจตนาและแก่รูปที่มีเจตนาอันเป็นสมุฏฐาน ได้แก่ จิตตชรูป เป็นต้น

ลักษณะของกรรมตามนัยพระอภิธรรมจึงมีอยู่ 2 ประการ คือ

2.2.1 สหชาติกรรม

สหชาติกรรม คือ เจตนาที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตทุกดวง “เป็นปัจจัยแก่กรรมทั้งหลายที่ประกอบกับเจตนา และแก่รูปทั้งหลายที่มีเจตนาและกรรมทั้งหลายที่ประกอบกับเจตนาอันเป็นสมุฏฐาน”²¹ เจตนาในสหชาติกรรมจึงมุ่งหมายถึง เจตนาเจตสิกที่เกิดขึ้นร่วมกับกรรมอื่น ๆ คือ จิตและเจตสิกที่เหลือเพื่อทำหน้าที่จัดแจงปรุงแต่งในการรับอารมณ์ เช่น เมื่อมองเห็นหรือตาทะพกับรูปที่สวยงาม เกิดความชอบหรือโลกจิตพร้อมเจตสิกอื่น ๆ ในกรณีนี้ สหชาติกรรมก็คือ เจตนาเจตสิกที่เป็นตัวชักนำจัดให้โลกจิตและเจตสิกอื่นทำหน้าที่ของตนเข้ารับอารมณ์ได้อย่างสมบูรณ์ แล้วเกิดจิตตชรูปหรืออาการของกายหรือวาจาที่สืบเนื่องจากโลกจิตนั้น ๆ เจตนาจึง “เป็นปัจจัยแก่กรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนาและแก่รูปที่มีเจตนาอันเป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจของกัมมปัจจัย”²² เจตนาเจตสิกที่ประกอบกับจิตทุกดวงนี้มีหน้าที่ “ช่วยอุปการะแก่กรรมที่เหลือโดยความเป็นกิริยา กล่าวคือ ความพยายามแห่งจิต เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่า สหชาติกัมมปัจจัย”²³ สหชาติกรรม หรือ เจตนาในจิตทุกดวงนี้มีสภาพความเป็นเหตุที่ทำให้เกิดผลโดยมุ่งหมายถึงผลจากการที่จิต เจตสิกอื่นสามารถแสดงลักษณะเฉพาะของตนโดยความพยายามจัดแจงของเจตนา ไม่ได้มุ่งหมายถึงวิบากซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นภายหลังเจตนาเจตสิกดับลงแล้ว ดังนั้น ความเป็นสหชาติกรรมจึงมุ่งเน้นเจตนาเจตสิกที่กำลังเกิดขึ้นพร้อมกันโดยประกอบกับจิตเจตสิกอื่น ๆ ดังตัวอย่างเช่น เจตนาเจตสิกที่เกิดขึ้นประกอบกับกุศลจิตและเจตสิกอื่น ๆ ในขณะที่กำลังถวายนทานถือว่าเป็นสหชาติกรรมเพราะเกิดพร้อมกับจิตและเจตสิกอื่น และในขณะที่กำลังเกิดอยู่ก็ไม่สามารถให้ผลของตนได้ เมื่อเจตนาอันดับไปแล้วจึงถือว่าเป็นนาหนักขณิกกรรมที่จะส่งผลหรือวิบากต่อไปได้

²¹ อภ. ป. 85/14/80.

²² อภ. ป. 85/1/21.

²³ อภ. ป. 85/14/81.

ดังนั้น เจตนาเจตสิกตัวเดียวกันจึงเป็นได้ทั้งสหชาตกรรมและนानักขณิกกรรม ต่างกันเพียงว่าเมื่อเกิดร่วมกับจิตและเจตสิกอื่น ๆ เจตนาที่ถูกเรียกว่า สหชาตกรรม เพราะเมื่อกำลังเกิดยอมให้ผลที่เรียกว่าวิบากไม่ได้ เมื่อเจตนาที่ดับลงเมื่อใดก็สามารถให้ผลหรือวิบากได้จึงเรียกว่านานักขณิกกรรม อย่างไรก็ตาม เจตนาที่เป็นสหชาตกรรมทั้งหมดเมื่อดับไปแล้ว บางส่วนก็ไม่สามารถเป็นนานักขณิกกรรมได้เพราะวิบากจิตเป็นผลของกุศลและอกุศลในขณะที่ กิริยาจิตเป็นจิตของพระอรหันต์ที่ปราศจากความเป็นบุญหรือบาปแล้ว เจตนาที่ประกอบกับกิริยา จิตและวิบากจิตเมื่อดับลงแล้วก็ไม่สามารถมีโอกาสส่งผลได้จึงเป็นสหชาตกรรมเพียงอย่างเดียว

สำหรับมคคจิต 4 ที่เป็นกุศลชนิดพิเศษนั้น เมื่อเกิดขึ้นพร้อมกับเจตนาเจตสิก เจตนาเจตสิกในขณะนั้นถือว่าเป็นสหชาตกรรม หากมคคจิตดับลงเมื่อใด องค์มรรค 8 ที่ในมคค จิตมีกำลังส่งผลให้ผลจิตเกิดขึ้นทันทีโดยไม่มีจิตอื่นคั่น จึงถือว่าเป็นนานักขณิกกรรม และกรรม ที่เกิดในขณะที่แตกต่างกันกับเหตุจึงมีได้เพียงกุศลกรรมและอกุศลกรรมเท่านั้น

2.2.2 นานักขณิกกรรม

นานักขณิกกรรม คือ เจตนาที่เกิดขึ้นและดับไปต่างขณะกับวิบากหรือผลของตน กรรมหรือการกระทำอันเป็นเหตุจึงไม่สามารถเกิดขึ้นพร้อมกันกับวิบากหรือผลของตนได้ ดังข้อความว่า

ก็กรรมนั้นที่บุคคลทำไว้ในขณะใด แม้จะไม่มีอยู่ในขณะอื่น จากนั้นยอมบังเกิดขึ้นในกาลที่บุคคลพึงเข้าถึงปัจจุบันหรือต่อจากนั้นในเมื่อมีสภาพการประกอบพร้อมแห่งปัจจัยที่เหลือ เพราะเป็นสภาพที่ กรรมทำไว้เสร็จแล้ว ... เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่านานักขณิกกัมมปัจจัย²⁴

เจตนาเจตสิกที่ในนานักขณิกกรรมเกิดขึ้นต่างขณะหรือต่างเวลากับธรรมที่เป็นผล กล่าวคือ เจตนาเจตสิกดับไปแล้วแต่ยังมีอำนาจช่วยอุดหนุนให้ธรรมที่เป็นผลเกิดขึ้นในภายหลัง จึงทำหน้าที่เหมือนการเพาะพืชพันธุ์ เพราะเมื่อปัจจัยุบบันธรรมอันเป็นผลเกิดขึ้น ปัจจัยธรรมอันเป็นเหตุก็ไม่มีอยู่แล้วในขณะนั้น การกระทำที่เป็นเหตุจึงต้องเกิดขึ้นและดับไปก่อนการเกิดขึ้นของ วิบากหรือผลซึ่งเกิดจากเหตุนั้น ๆ ยกตัวอย่างเช่น การถวายทานแก่พระสงฆ์ถือเป็นการกระทำ ความดี เจตนาที่เป็นกุศลจึงเกิดขึ้นในขณะที่กระทำ แต่กุศลวิบากหรือผลจากกุศลเจตนาในการ ถวายทานไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในขณะเดียวกันกับการกระทำ เมื่อใดที่กุศลเจตนาดับแล้วหรือ

²⁴ อภ. ป. 85/14/80.

การกระทำเสร็จสิ้นแล้ว ผลของการถวายนานจึงจะเกิดขึ้นได้ หากเป็นผลที่ปรากฏในชาติ เดียวกันกับที่กระทำทานก็เป็นการได้รับอรรถประโยชน์ที่ดีทางตา หู จมูก ลิ้น กาย เช่น มีความ เป็นอยู่ที่สุขสบายขึ้น สภาพแวดล้อมดีขึ้น การเสวยอรรถประโยชน์ไม่ว่าโดยการเห็น การได้ยิน การ รับกลิ่น รส สัมผัส ก็ย่อมมีคุณภาพที่ดีขึ้นด้วย

นอกจากนี้ นานักขณิกกรรมยังสามารถส่งผลให้ได้ในชาติอื่น โดย “เกิดขึ้นได้ในที่สุด แห่งโกฏิกัป”²⁵ เพราะ “เป็นปัจจัยแก่วิบากขันธ์และกัมมชรูป”²⁶ ได้ อธิบายได้ว่านานักขณิกกรรม สามารถส่งผลให้ไปเกิดเป็นสัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ ได้ จึงเป็นปัจจัยให้แก่ขันธ์ 4 และรูปร่าง กายของสัตว์อันเกิดจากกรรมที่ประกอบด้วยอวัยวะต่าง ๆ มี ตา หู มือ เท้า เป็นต้น ดังนั้น ลักษณะที่แตกต่างกันของสัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ จึงเป็นไปด้วยอำนาจแห่งกัมมปัจจัยชนิดนี้ หาก เป็นสัตว์ในทุคติภูมิ เช่น สุนัข รูปร่างกายก็เป็นไปตามอรรถภาพที่ได้กระทำกรรมมา แม้เจ้าของจะ เลี้ยงดูอย่างดีเพียงใด สุนัขก็ไม่สามารถรับอรรถประโยชน์ความสุขที่ประณีตได้เท่ามนุษย์ เพราะ กัมมชรูปที่เป็นผลจากนานักขณิกกรรมเป็นกรอบกำหนดในการเสวยอรรถประโยชน์ของสัตว์เดรัจฉานไว้ แล้ว ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นการทำกรรมดีหรือกรรมชั่ว เมื่อเจตนาในกุศลหรืออกุศลเหล่านั้นดับลง แล้ว นานักขณิกกรรมจึงส่งผลได้โดยเกิดขึ้นใน

1) ปัจจุบันชาติ โดยมีวิบากหรือผล คือ การได้รับอรรถ 5 ที่ดีหรือไม่ดีตามเหตุ ที่ได้กระทำมา

2) ชาติหน้าและอื่นๆถัดไป คือ การเกิดใหม่ในที่ดีและไม่ดีรวมทั้งการได้รับ อรรถประโยชน์ดีและไม่ดีอันเป็นไปตามภพภูมิและสถานะที่ถือกำเนิดอันเกิดจากเหตุอันเป็นกุศลหรือ อกุศลกรรมที่ได้กระทำไว้

กรรม ตามนัยแห่งพระอภิธรรมจึงมีอยู่ 2 ประการ คือ

1) เจตนาเจตสิกที่ประกอบกับจิตทุกดวง ทำหน้าที่ช่วยนำจิตไปสู่อรรถประโยชน์และทำให้ การกระทำสำเร็จ ชื่อว่าเป็นสหชาติกรรม เพราะเหตุหรือปัจจัยธรรมซึ่งได้แก่เจตนาเจตสิกที่ในจิต 89 ต้องเกิดขึ้นพร้อมกันกับปัจจัยบุบบันธรรม หรือผลซึ่งได้แก่ “จิต 89 เจตสิก 51 (เว้นเจตนา) จิตตชรูป 17 และ ปฏิสนธิกัมมชรูป 20”²⁷ แม้ปัจจัยบุบบันธรรมหรือผลจากเจตนาเจตสิกที่เป็นสหชาติกรรมจะ รวมถึงปฏิสนธิกัมมชรูป แต่ก็มุ่งหมายถึงปฏิสนธิกัมมชรูปที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับเจตนาในวิบากจิต

²⁵ อภ. ป. 85/14/80.

²⁶ อภ. ป. 85/1/20.

²⁷ พระสุมนต์ นันทิโก, ปฏิฐานภาค 1 ตอน 2, บันทึกและรวบรวมโดย ประณีต ก้องสมุทร, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : หจก.ทิพย์วิสุทธิ, 2544), น.151.

ดังปรากฏข้อความว่า “ในปฏิสนธิขณะ วิบากอัพยาตเจตนา เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตขันธ์และแก่กัมมชรูป โดยอำนาจสหชาติกัมมปัจจัย”²⁸ สหชาติกรรมจึงเป็นเหตุหรือเป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับจิตเจตสิกอื่นเพื่อให้ผลคือกรรมอื่น เหล่านั้นแสดงลักษณะของตนได้ แต่ไม่ได้หมายถึงการกระทำที่เป็นเหตุซึ่งยังวิบากหรือผลของตนให้เกิดขึ้นได้ในภายหลัง

2) เจตนาเจตสิกที่ประกอบกับกุศลจิต 21 และอกุศลจิต 12 ที่ดับไปแล้ว เป็นเหตุให้เกิดวิบากหรือผลในชาตินี้และชาติหน้า เป็นน่านักขณิกกรรม คือ ผลจากเหตุที่ได้กระทำเกิดขึ้นต่างขณะกับเจตนาในเหตุเหล่านั้น

กรรมที่สำคัญต่อการปรุงแต่งชีวิตของบุคคลและวิถีทางที่จะดำเนินไปในชีวิตจึงเป็นไปในส่วนของน่านักขณิกกรรม เพราะเป็นกระบวนการของความคิดปรุงแต่งทั้งด้านดีและด้านชั่วซึ่งจะนำไปสู่ผลที่สอดคล้องกันในอนาคต ส่วนสหชาติกรรมแม้ได้ชื่อว่าการกระทำโดยลักษณะที่แท้จริงแล้วก็เป็นเพียงจิตตนิยามเพราะไม่ได้เป็นกระบวนการให้ผลของการกระทำที่เรียกว่า วิบาก ซึ่งเป็นลักษณะของกรรมนิยาม แต่เป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับกระบวนการทำงานของจิต เจตนาเจตสิกในสหชาติกรรมเกิดขึ้นเพียงเพราะเป็นกฎธรรมชาติว่าเจตนาต้องประกอบกับจิตทุกดวงเพื่อทำหน้าที่จัดแจงให้จิตและเจตสิกอื่น ๆ มีความเป็นไปในอารมณ์ของตนเท่านั้น

2.3 เกณฑ์การวินิจฉัยประเภทของกรรม

สภาวะของกรรมโดยทั่วไปแม้มีเพียงเจตนาและกรรมอื่นที่เกิดขึ้นประกอบร่วม แต่ยังสามารถแยกย่อยออกได้หลายอย่างตามลักษณะต่าง ๆ เช่น แยกตามอาการที่เป็นไปของการกระทำ หรือ แยกตามช่องทางของการกระทำ เป็นต้น

พระไตรปิฎกและอรรถกถามีการแยกประเภทของกรรมไว้รวม 5 อย่าง คือ

- 1) จำแนกโดยคุณภาพหรืออาการที่เป็นไป ได้แก่ กุศลกรรมและอกุศลกรรม
- 2) จำแนกโดยทวารหรือทางที่ทำการกรรม ซึ่งมีอยู่ 3 ทาง คือ การกระทำทางกาย วาจา และใจ
- 3) จำแนกโดยความสัมพันธ์กับการให้ผล
- 4) จำแนกตามหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการให้ผล ได้แก่ กรรม 12 ตามคัมภีร์ ปฏิสัมภิทามรรคและอรรถกถาแห่งอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต

²⁸ พระอาจารย์โชติธัมมาจริยะ, มหาปฏิฐานสาธิปายสุปฏิตนิสสย ปัจจัยโชติก, น. 411.

5) จำแนกตามการแสดงผลของกรรมอันขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 4 คู่ สมบัติ 4 ได้แก่ กรรม 16 ตามคัมภีร์พระอภิธรรม

งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งศึกษาในแนวคิดที่คลาดเคลื่อนในหลักกรรมจึงไม่ได้กล่าวถึงกรรม 16 ที่จำแนกตามการแสดงผลของกรรมอันขึ้นกับองค์ประกอบ 4 คู่ เพราะยังไม่พบหลักฐานที่บ่งบอกถึงความเข้าใจที่ผิดพลาดในเรื่องนี้ ส่วนการแยกประเภทของกรรม 12 อันสัมพันธ์กับการให้ผล มีการตีความที่ทำให้เกิดความขัดแย้งและสับสนหลายประการ จึงแยกพิจารณา และจะกล่าวถึงในบทที่ 3 ดังนั้น เมื่อจัดเรียงลำดับใหม่ การแยกประเภทของกรรมที่เหลือจึงเป็นไปตามนี้

2.3.1 การจำแนกตามช่องทางของการกระทำ

การจำแนกตามการแสดงผลของกรรมมี 3 ประการ คือ

- 1) กายกรรม คือ การกระทำที่เป็นไปโดยทางกาย
- 2) วจีกรรม คือ การกระทำที่เป็นไปทางคำพูด
- 3) มโนกรรม คือ การกระทำที่เป็นไปในทางใจ²⁹

กรรมที่จำแนกทางทวาร 3 นี้ มีมูลมาจากเหตุ 6 เช่นเดียวกับข้อ 2.3.1 คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมเหตุ จึงสามารถแยกย่อยออกได้ 6 ประการคือ

- 1) อกุศลกายกรรม เป็นการทำชั่วโดยใช้อาการของร่างกายไม่ว่าทำขึ้นเพื่อให้คนอื่นรู้แล้วกระทำแทนหรือทำเองโดยตรง มีการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ เป็นต้น ส่วนความประพฤติผิดในกามเป็นข้อที่ต้องลงมือทำด้วยตนเอง เพราะหากให้คนอื่นทำ ผู้ที่ประพฤติผิดก็เป็นเพียงผู้ทำเท่านั้น
- 2) อกุศลวจีกรรม เป็นการทำชั่วโดยใช้เสียงหรือคำพูดบอกกล่าวให้คนอื่นได้รับรู้มักเป็นไปโดยการพูดโกหก กล่าววาจาให้คนอื่นแตกแยกเกลียดชังกัน พูดคำหยาบที่เนื่องด้วยโทสจิต และพูดเพื่อเจ้อในเรื่องไร้สาระ เป็นต้น
- 3) อกุศลมโนกรรม เป็นการทำชั่วที่เป็นไปทางใจ เช่น มีความโลภอยากได้ทรัพย์สมบัติของผู้อื่นมาเป็นของของตน แล้วตั้งความปรารถนาอยู่ในใจ ก็สำเร็จเป็นอกุศลแล้ว ในทำนองเดียวกัน เมื่อเกิดความโกรธแล้วปรารถนาให้ผู้ที่ตนโกรธได้รับความทุกข์เดือดร้อนหรือเกิดความเห็นผิดที่ปฏิเสธกรรมและผลของกรรมก็จัดเป็นความชั่วทางใจได้

²⁹ม.ม. 20/64/114.

4) กุศลกายกรรม เป็นการกระทำดีโดยใช้อาการของร่างกาย มีความงดเว้นจากอกุศลกายกรรม 3 การถวายนด้วยมือตนเอง การนั่งฟังเทศน์ การเดินจงกรมในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เป็นต้น

5) กุศลวจีกรรม เป็นการทำดีที่เกี่ยวกับการพูดหรือการใช้เสียง มีการงดเว้นจากอกุศลวจีกรรม 4 เช่น การเปล่งวาจาถวายน การสวดมนต์ เป็นต้น

6) กุศลมโนกรรม มีการทำความเห็นให้ถูกต้องตรงกับความเป็นจริง หรือความเชื่อในความเป็นเหตุและผลของกรรม เป็นต้น

ในบรรดากรรมที่เกิดขึ้นตามช่องทางของการกระทำทั้ง 3 นี้ การกระทำทางใจหรือมโนทวารเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ดังปรากฏในอรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสกั อุปาติวาทสูตตรา

บรรดากรรมทั้ง 3 ประการ ที่จำแนกออกแล้วเป็นส่วนละอย่างต่างกันเหล่านี้เราบัญญัติมโนกรรมว่ามีโทษมากกว่าในการทำบาปกรรมในการเป็นไปแห่งบาปกรรม เราจะบัญญัติกายกรรม วจีกรรมว่ามีโทษมากเหมือนมโนกรรมหาไม่³⁰

พุทธศาสนาจึงถือว่ามโนกรรมสำคัญที่สุด เพราะใจเป็นสิ่งทำให้เกิดการพูดและการกระทำที่เป็นกรรมดีและกรรมชั่ว นอกจากนี้ พระธรรมปิฎกยังเห็นว่า มโนกรรมมีผลกว้างขวางรุนแรงที่สุดเพราะ

มโนกรรมรวมถึง ความเชื่อถือ ความเห็น ทฤษฎี แนวความคิดและค่านิยมต่าง ๆ ที่เรียกว่าทฤษฎี ทฤษฎีนี้เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมทั่ว ๆ ไปของบุคคลความเป็นไปในชีวิตของบุคคลและคติของสังคมทั้งหมด เมื่อเชื่อ เมื่อเห็น หรือนิยม อย่างไรก็ตาม การคิดการพูดจาสั่งสอนชักชวนกันและทำการต่าง ๆ ไปตามที่เชื่อที่เห็นที่นิยมอย่างนั้น ถ้าเป็นมิจฉาทฤษฎี การดำริ พูดจาและทำการก็ดำเนินไปในทางที่ผิดเป็นมิจฉาทฤษฎี ถ้าเป็นสัมมาทฤษฎี การดำริ พูดจาและทำการต่าง ๆ ก็ดำเนินไปในทางถูกต้องเป็นสัมมาไปด้วย³¹

เหตุที่มโนกรรมมีผลรุนแรงที่สุดเพราะนอกจากส่งผลต่อการพูดและการกระทำของปัจเจกบุคคลแล้ว ยังสามารถส่งผลต่อภาพรวมของสังคมได้ หากสังคมมีความเชื่อ ค่านิยมที่เป็นไปในทางที่ไม่ถูกต้อง ทุกคนเชื่อถือ พูดและกระทำในทางเดียวกัน นานเข้าก็กลายเป็นค่านิยมความเชื่อของสังคมนั้น ๆ ทำให้เกิดปัญหาในเกณฑ์การวินิจฉัยว่าสิ่งใดเป็นความดีหรือ

³⁰ เรื่องเดียวกัน, อ้างแล้ว.

³¹ พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, น. 161.

ความชั่วที่แท้จริงและอาจก่อให้เกิดความสับสนจนกลายเป็นนิยตมิจฉาปฏิญญาที่ไม่เชื่อในกรรมและผลของกรรมอันเป็นเหตุให้เกิดความเดือดร้อนต่อตัวปัจเจกบุคคลและสังคม

อย่างไรก็ตาม การที่ถือว่ามโนกรรมสำคัญที่สุด อาจเป็นด้วยเหตุผลอีกประการคือการทรงฌานและการบรรลุความพ้นทุกข์ล้วนเป็นสิ่งที่จะต้องกระทำทางมโนหรือจิตเท่านั้น ในอรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิฎกมาสก์ พระพุทธเจ้ายังได้ยกตัวอย่างการทำลายเมืองทั้งเมืองให้เป็นถ้ำถ้ำได้ก็ด้วยการประทุษร้ายทางใจเท่านั้น ดังเรื่องของป่าทันทก ป่ากลิงคะ และป่ามาตังคะ ที่เคยเป็นเมืองใหญ่แต่โดนทำลายไปในเวลาเพียงวันเดียวด้วยอำนาจแห่งใจของผู้มีฤทธิ์³² นอกจากนี้ วิธีจิตที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นบุญหรือบาปนั้น วิธีที่เกิดขึ้นจำนวนมากที่สุดมักเป็นไปโดยการนึกคิดทั้งก่อนและหลังการกระทำ ขณะจิต³³ในวิธีเหล่านี้สามารถส่งผลได้ทั้งสิ้น มโนกรรมจึงมีความสำคัญเพราะเมื่อนึกคิดตรึกตรองในสิ่งที่ เป็นบุญ วิบากหรือผลที่ปรากฏจากมโนกรรมเหล่านั้น ย่อมเป็นกุศลวิบากไม่ว่าในชาตินี้หรือชาติถัดไป

2.3.2 การจำแนกตามเหตุและผลของการกระทำ

กรรมที่จำแนกตามเหตุของการกระทำในที่นี้เป็นการแยกตามกรรมที่เป็นมูลเหตุ แต่ในการจำแนกตามเหตุของการกระทำดังกล่าวนี้มุ่งเน้นเจตสิกที่เป็นมูลเหตุของการกระทำนั้น ๆ เป็นหลัก ไม่ได้กล่าวถึงการให้ผลของกรรม ส่วนการจำแนกกรรมตามสภาพที่สัมพันธ์กับการให้ผลนั้นมุ่งเน้นในการกระทำที่เป็นกรรมบถ³⁴ และให้ผลตรงตามกรรมที่กระทำนั้น ๆ จึงมีการจำแนกกรรมออกโดยย่อเป็น 2 ประการ คือ

³²ม.ม.อ. 20/144-174.

³³ในวิธีจิต 1 วิธี ขณะจิตเป็นจิตที่ทำหน้าที่เสพอารมณ์อย่างเดียวกันทั้ง 7 ขณะ จิตที่จะเป็นขณะใดต้องเป็นกุศลจิต อกุศลจิต หรือกิริยาจิตเท่านั้น ขณะจิตจึงเป็นจิตที่มีเหตุประกอบเท่านั้น

³⁴ชื่อว่ากรรมบถ “เพราะอรรถว่ากรรมเหล่านั้นเป็นทางเพื่อไปสู่อบาย... เพราะให้เกิดปฏิสนธิ” (ช. ปฏิ 68/177-178/828,829) กรรมบถจึงมีความแตกต่างจากกรรม เพราะเป็นทั้งกรรมและยังเป็นเหตุให้สัตว์ไปเกิดในที่ต่าง ๆ ได้ด้วย ส่วนกรรมทั้งหลายโดยทั่วไปไม่สามารถเป็นเหตุให้เกิดให้สัตว์ได้ทั้งหมด เพราะกรรมบางอย่างไม่สามารถส่งผลได้ในปฏิสนธิกาล (ไม่นำให้สัตว์เกิด) แต่จะส่งผลในปวัตติกาลหรือส่งผลให้สัตว์ได้รับความสุข ทุกข์ หลังจากเกิดแล้วเท่านั้น ดังนั้นกรรมที่สามารถส่งผลให้เกิดให้สัตว์และยังส่งผลในปวัตติกาลได้อีกด้วย จึงชื่อว่าเป็นกรรมบถ

2.3.2.1 จำแนกตามเหตุของการกระทำ

การแยกตามเหตุของการกระทำ มี 2 ประการ คือ

1) กุศลกรรม คือ การกระทำดี เป็นการกระทำที่ปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง³⁵ มีผลเป็นความสุข

กุศลกรรมนี้สามารถประกอบกับเจตสิกที่เป็นกุศลเหตุ 3 ประการ คือ

ก. อโลภเจตสิก มีสภาพไม่ยึดมั่นหรือยินดีในอารมณ์³⁶ เป็นลักษณะที่ตรงข้ามกับ โลกเจตสิก ประกอบกับกุศลจิตได้ทุกดวง ด้วยเหตุที่อโลภเจตสิกมีความไม่ยึดติดหรือหวงแหน การทำความดีต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำทาน รักษาศีล หรือเจริญภาวนาจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีอโลภเจตสิกประกอบ เพราะทานหรือการให้จะเกิดขึ้นได้เมื่อบุคคลปราศจากความยึดมั่นถือมั่นในวัตถุที่ตนเป็นเจ้าของ ส่วนการรักษาศีลนั้นก็เป็นไปได้ด้วยดีหากไม่มีความโลภเข้าประกอบ เช่น ไม่ยินดีต้องการในสมบัติที่มีเจ้าของ ก็ไม่กระทำการฆ่า ลักทรัพย์ หรือพูดโกหกเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนปรารถนา

ข. อโทสเจตสิก มีสภาพความไม่โกรธ³⁷ ไม่พยาบาทหรือมุ่งร้ายเบียดเบียนคนอื่น ให้ได้รับความทุกข์เดือดร้อน ประกอบร่วมกับกุศลจิตทุกดวงเช่นเดียวกันกับอโลภเจตสิก การให้ทาน การรักษาศีลหรือการเจริญภาวนาย่อมต้องเมื่อโทสเจตสิกประกอบ เพราะเป็นความปรารถนาที่จะให้สัตว์อื่นพ้นทุกข์ มีความสุข จึงเป็นสภาพความตรึกตรองนึกคิดที่เป็นไปเพื่อความไม่เบียดเบียน ไม่มุ่งร้ายให้สัตว์อื่นได้รับความเดือดร้อน

ค. อโมหเจตสิก หรือ ปัญญาเจตสิก มีสภาพที่รู้เหตุผลของสภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงเพราะมี “การแทงตลอดสภาวะธรรมเป็นลักษณะมีอันขจัดความมืด คือ โมหะเป็นกิจ มีความไม่หลงเป็นอาการปรากฏ”³⁸ ปัญญาเจตสิกจึงประกอบกับกุศลจิตเพียงจำนวน 7 ดวง คือ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต 4 รูปาวจรกุศลจิต 5 อรูปาวจรกุศลจิต 4 และมัคคจิต 4 ดังนั้น การทำกรรมฐานจนได้รูปฌาน อรูปฌานและมัคคจิตนั้น ปัญญาเจตสิกต้องเกิดขึ้นร่วมกับจิตอยู่เสมอ แต่การทำทาน การรักษาศีล หรือการเจริญภาวนาโดยทั่วไปไม่จำเป็นต้องมีปัญญาเจตสิกเกิดขึ้นประกอบร่วม เว้นเสียแต่ในขณะที่จะทำกุศลกรรม ผู้กระทำรู้สภาพของรูปนาม

³⁵ อภ. ส. 76/663/336.

³⁶ พระอนุรุธาจารย์และพระสุมังคลาจารย์, อภิธรรมมัตถสังคหะและอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา ปริจเฉทที่ 2 ชื่อ เจตสิกสังคหวิภาคและอภิธรรมภาคผนวก, น. 87.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 106.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 119.

ตามความเป็นจริง ไม่หลงติดอยู่กับสมมุติบัญญัติหรือมีความเชื่อในความเป็นเหตุและผลของกรรมตามความเป็นจริง

2) อกุศลกรรม คือ การกระทำที่ไม่ดี เกิดจากความโลภ ความโกรธ ความหลง มีผลเป็นความทุกข์³⁹

อกุศลกรรมนี้ต้องประกอบด้วยเจตสิกที่เป็นอกุศลเหตุ 3 ประการ คือ

ก. โลกเจตสิก มีลักษณะความติดใจยึดอยู่ในอารมณ์ 6 คือ รูป รส กลิ่น เสียง รส สัมผัส และอารมณ์ทางใจ⁴⁰ ประกอบกับอกุศลจิตในฝ่ายความโลภ

ข. โทสะเจตสิก มีลักษณะความดุร้ายหยาบกระด้าง ไม่พอใจในการกระทบกับอารมณ์ที่ไม่ปรารถนา⁴¹ ประกอบกับอกุศลจิตในฝ่ายความโกรธ

ค. โมหเจตสิก มีสภาพหลงติดอยู่กับการรู้สมมุติบัญญัติ ไม่รู้รูปนามตามความเป็นจริงไม่รู้ในอริยสัจ 4 และไม่รู้ในขันธ อยาตนะ ธาตุ ที่เป็นอดีตและอนาคต⁴² จึงเป็นมูลรากของอกุศลกรรมทั้งหมด เพราะต้องประกอบกับอกุศลจิตทุกดวง และยังเป็นปัจจัยให้เกิดการทำโลกียกุศลอีกด้วย

เกณฑ์การวินิจฉัยประเภทของกรรมที่จำแนกตามเหตุของการกระทำโดยนัยแห่งพระอภิธรรมจึงเป็นการตัดสินการกระทำดีหรือการกระทำชั่วโดยพิจารณาจากสภาพจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นในขณะที่กระทำเป็นหลัก ไม่ได้ตัดสินจากผลของการกระทำ ยกตัวอย่างเช่น เด็กตกน้ำ นาย ก. ผ่านมาพบเห็นเหตุการณ์ จึงกระโดดลงไปช่วย แต่เมื่อนำเด็กขึ้นมา ปรากฏว่าเด็กสิ้นใจก่อนแล้ว ในกรณีเช่นนี้ถือว่า นาย ก. ได้ประกอบกุศลกรรมเพราะจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นในคิดและลงมือกระทำการช่วยเหลือเด็กเป็นไปในฝ่ายกุศล แม้ผลจากการกระทำไม่ได้ช่วยให้เด็กรอดพ้นได้ ในทางตรงกันข้าม หากเด็กตกน้ำ นาย ข. ผ่านมาพบแล้วบังเอิญเห็นสร้อยทองที่เด็กใส่ เกิดความอยากได้ จึงรีบลงไปนำเด็กขึ้นมาเพื่อจะปลดเอาทรัพย์สิน ปรากฏว่าเด็กรอดตาย การกระทำของนาย ข. ไม่ถือว่าเป็นกุศล เพราะจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นประกอบในการกระทำเป็นไปในฝ่ายชั่ว การที่เด็กจะรอดตายหรือไม่เป็นผลจากเหตุในอดีตของเด็กเอง ส่วนการตัดสินใจในการกระทำของผู้ช่วยเหลือย่อมเป็นกรรมใหม่ของคุณคนนั้น

³⁹ที่. ปา. 16/393/408.

⁴⁰พระอนุรุธาจารย์และพระสุ่มังคลาจารย์, อภิธรรมมัตถสังคหะและอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา ปริจเฉทที่ 2 ชื่อ เจตสิกสังคหวิภาคและอภิธรรมภาคผนวก, น. 87.

⁴¹เรื่องเดียวกัน, น. 91-92.

⁴²เรื่องเดียวกัน, น. 83.

อย่างไรก็ตาม การกระทำที่เป็นกุศลหรืออกุศลนี้จะมีผลต่อผู้กระทำมากน้อยเพียงใด นอกจากขึ้นอยู่กับเจตนาในขณะที่กระทำแล้วยังต้องขึ้นอยู่กับเจตนาก่อนกระทำ และเจตนาหลังการกระทำด้วย ดังพระภิกษุอาจารย์อธิบายไว้ว่า กุศลชั้นสูงมีลักษณะที่มี “กุศล” เป็นบริวาร หรือเพราะความเป็นไปแห่งการเสพคุ่นในภายหลังแวดล้อมแล้วในเวลาที่ดินเป็นไป หรือสิ่งสมบอย ๆ โดยการเสพคุ่นในภายหลัง กุศลกรรมนั้น ชื่อว่าอย่างสูง คือ อุกกัฏฐกุศล ส่วนกุศลกรรมที่ถูกอกุศลแวดล้อมในเวลาทำพึงทราบว่าเป็นกุศลอย่างต่ำ คือ โอมกกุศล⁴³ ดังนั้น ถ้ามีเจตนาบริสุทธิ์ คือ มีความเป็นกุศลจิตทั้งก่อนกระทำ ในขณะที่กระทำและหลังการกระทำ กุศลกรรมที่ได้กระทำย่อมมีผลมาก หรือเรียกว่า อุกกัฏฐกุศล เป็นกุศลชั้นสูง แต่ถ้าหากมีอกุศลจิตเข้ามาปะปนอยู่ก่อนหรือหลังการทำกุศลกรรม กุศลกรรมที่ทำไปก็มีผลด้อยกว่าเรียกว่า โอมกกุศล เช่น คนทำสังฆทานเพราะต้องการถูกหวย เจตนาก่อนการลงมือทำถือว่าไม่บริสุทธิ์เพราะประกอบด้วยอกุศลคือ ความโลภ ความต้องการที่จะได้ผลตอบแทนจากการกระทำ และเมื่อให้ทานเสร็จสิ้นแล้วก็ยังมีความคาดหวังว่าตนจะได้ลาภ จึงมีอกุศลกรรมเกิดทั้งก่อนและหลังการกระทำ แม้ในขณะที่ทำทาน กุศลจิตเกิด กุศลกรรมนั้นก็ไม่มีกำลังมากเพราะถูกเบียดเบียนด้วยอกุศลจิตที่เกิดขึ้นทั้งก่อนและหลังการกระทำ ผลดีที่เกิดจากการกระทำก็ย่อมมีได้น้อยกว่าผู้ที่ทำด้วยเจตนาบริสุทธิ์ทั้ง 3 กาล เมื่อพิจารณาจากวิถีจิตที่เกิดขึ้น โดยทั่วไปแล้ว การนึกคิดตรึกตรองก่อนและหลังการกระทำไม่ว่าจะเป็นบุญหรือบาปมักจะเกิดขึ้นมากกว่าในขณะที่กระทำ เพราะเวลาลงมือทำก็เพียงแค่ชั่ววาระที่ยกของขึ้นถวาย หากเจตนาในการถวายทานเกิดขึ้นทั้ง 3 กาลครบบริบูรณ์ จิตที่เป็นขณะหรือทำหน้าที่เสพอารมณ์ของความเป็นกุศลย่อมเกิดขึ้นได้มากกว่าเป็นจำนวนนับไม่ได้ โอกาสที่กุศลกรรมจะส่งผลให้ในชาตินี้หรือในชาติถัดไปจึงมีมาก เพราะหากมีเจตนาเป็นบุญ วิถีจิตตั้งแต่เริ่มต้นคิดจนกระทำได้สำเร็จ แล้วเกิดความปิดอ้อมเอิบใจในการกระทำจนระลึกลงอยู่บ่อย ๆ ย่อมทำให้วิถีจิตเกิดขึ้นมากมายหลายแสนวิถีซึ่งในวิถีหนึ่ง ๆ จะมีขณะจิต 7 ดวงที่จะส่งผลให้ได้ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า อำนาจการส่งผลของบุญในครั้งหนึ่ง ๆ จึงมีมากมายประมาณไม่ได้ เกณฑ์การวินิจฉัยความเป็นกุศลหรืออกุศลดังกล่าวมาแล้วนี้ จึงต้องพิจารณาจากจิตและเจตสิกของผู้กระทำเป็นหลัก ส่วนผลที่ผู้กระทำจะได้รับมากน้อยเพียงใด นอกจากจะขึ้นอยู่กับความบริสุทธิ์ของเจตนาก่อนและหลังการกระทำแล้ว ยัง

⁴³พระอนุรุธาจารย์และพระสุมังคลาจารย์, อภิธรรมัตถสังคหะและอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา ปรุจเฉทที่ 5 ชื่อ วิถีมุตตสังคหวิภาคและอภิธรรมภาคผนวก, เรียบเรียงโดยสมพร ศรีวราทิพย์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, 2541), น. 160-161.

ขึ้นอยู่กับความบริสุทธิ์ของวัตถุทานและความบริสุทธิ์ของผู้รับด้วย หากวัตถุทานเป็นสิ่งที่ได้มาด้วยความสุจริตและเป็นสิ่งของประณีตสมควรแก่การการบริโภคใช้สอยโดยไม่เกิดโทษและผู้รับทานเป็นผู้มีคุณธรรมสูงถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ผลที่ปรากฏแก่ผู้กระทำย่อมมีมาก ที่ในทักษิณาวินัยคสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัญณาสก์ กล่าวถึงทาน 14 ประเภทไว้ว่า ทานที่มีผลมากเพราะถวายแก่ผู้มีคุณธรรมมาก เช่น พระพุทธเจ้า เป็นต้น⁴⁴

การแยกประเภทของกรรมตามเหตุของการกระทำนี้ นักวิชาการบางท่านจัดออกเป็น 3 ประการโดยเพิ่มอัพยาทกรรม เพราะเข้าใจว่าอัพยาทกรรมเป็น

กรรมที่เป็นกลาง ๆ หรือการกระทำที่ไม่อาจจัดได้ว่าดีหรือชั่วทางศีลธรรม เป็นการกระทำที่เกิดจากอัพยาทเจตสิก หรือเจตนาที่เป็นกลาง ๆ ซึ่งไม่จัดอยู่ในฝ่ายกุศลหรืออกุศล เช่น หยิบแก้วน้ำที่วางอยู่บนโต๊ะทำงาน จากที่หนึ่งไปวางไว้อีกที่หนึ่ง เพื่อจะได้ทำงานสะดวกอย่างนี้ไม่ได้จัดว่าเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมทางศีลธรรม⁴⁵

อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาไม่มีคำว่า อัพยาทกรรม หรือ กรรมที่เป็นกลาง ๆ มีแต่คำว่า อัพยาทกรรม ดังในพระอภิธรรมปิฎกกล่าวไว้ว่า “ธรรมที่ชื่อว่าอัพยาทตะ...เพราะไม่กล่าวไว้โดยความเป็นกุศลและอกุศล ในบรรดาธรรมทั้งสามนั้น กุศลมีความไม่มีโทษและมีวิบากเป็นสุขเป็นลักษณะ อกุศลมีโทษและมีทุกข์เป็นวิบากเป็นลักษณะ อัพยาทตะมีวิบากเป็นลักษณะ”⁴⁶

องค์ประกอบของอัพยาทกรรม คือ วิบาก กิริยา รูป และนิพพาน⁴⁷ อัพยาทตะจึงเป็นธรรมที่ไม่อาจทำให้เกิดผลหรือวิบากได้ เพราะวิบากจิตมีลักษณะของความเป็นผลหรือวิบากอยู่ในตนเอง ส่วนกิริยาจิตนั้นเป็นการกระทำของพระอรหันต์ไม่ก่อให้เกิดผลใด ๆ อัพยาทกรรมจึงมีสถานะเป็นเพียงผลจากเหตุในอดีตและการกระทำของพระอรหันต์ซึ่งไม่ก่อให้เกิดบุญหรือบาป ไม่ใช่เป็นเจตนากลาง ๆ เช่น ตัวอย่างการหยิบแก้วน้ำย้ายไปที่อื่น เพราะการกระทำในการหยิบแก้วน้ำต้องมีกุศลหรืออกุศลเกิดร่วมเสมอ ถ้าหากเกิดความรำคาญที่แก้วน้ำเกะกะแล้วหยิบ จิตที่เกิดขึ้นก่อนการกระทำเป็นอกุศลจิตฝ่ายโทษ ในขณะที่หยิบโดนแก้วน้ำ การที่สัมผัส

⁴⁴ม. อ. 23/716/393.

⁴⁵สุนทร ณ รั้งษ์, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), น. 171.

⁴⁶สงฺคณี อ. 75/153.

⁴⁷สงฺคณี อ. 76/64.

จับถูกแก้วถือเป็นวิบาก ถ้าหากเจริญสติรู้ความเย็นร้อนอ่อนแข็งโดยสภาวะปรมาตม์ จิตก็เป็นกุศล แต่ถ้าสัมผัสถูกความเย็นของแก้วแล้วไม่ชอบ ก็เกิดอกุศลคือความโกรธ การเกิดขึ้นของวิถิจิตมีความต่อเนื่องเป็นไปในอาการเช่นนี้ตลอด การกระทำใด ๆ ที่ไม่ใช่การกระทำของพระอรหันต์จึงไม่สามารถเป็นอภัยกถกรรมได้ การที่มีผู้กล่าวว่า นิสิตนักศึกษาตั้งใจอ่านหนังสือหรือนักกีฬาตั้งใจฝึกซ้อมตามหน้าที่ที่เป็นปฏิกิริยาตอบสนองของธรรมดา ไม่ใช่วิบากเพราะในเวลานั้นไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ทุกข์และการเวียนว่ายตายเกิดไม่มี⁴⁸จึงเป็นความเข้าใจที่ผิดพลาด เพราะตราบใดที่ยังเป็นปุถุชน วิถิจิตของมนุษย์ที่เกิดขึ้น ย่อมสลับไประหว่างการรับผลที่เรียกว่าวิบาก และการสร้างเหตุดีหรือเหตุชั่วอยู่ตลอดเวลา ไม่อาจหลุดพ้นไปจากวงจรแห่งปฏิจกสมุปบาทได้

2.3.2.2 การจำแนกกรรมตามความสัมพันธ์กับการให้ผล

การแบ่งประเภทของกรรมตามสภาพความสัมพันธ์กับการให้ผล จัดเป็น 4 ประการ⁴⁹ คือ

1) กรรมดำ มีวิบากดำ ได้แก่ อกุศลกรรมที่บุคคลกระทำด้วยกาย วาจา หรือใจ เช่น การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น แล้วได้รับผลที่เป็นความทุกข์ คือการกระทบกับผัสสะต่าง ๆ ที่ไม่เป็นที่น่าพึงพอใจและยังสามารถส่งผลให้ไปเกิดในทุคติภูมิ 4 ได้แก่ แคนนรก เปต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน

2) กรรมขาว มีวิบากขาว ได้แก่ กุศลกรรมที่บุคคลกระทำด้วยกาย วาจา หรือใจ เช่น การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา กรรมขาวมีผลขาวเพราะก่อให้เกิดความสุข ได้รับผัสสะทางอารมณ์ทั้ง 5 ที่น่าพึงพอใจและยังส่งผลให้ไปเกิดในสุคติภูมิเป็นมนุษย์ เทวดา หรือ พรหม ตามกำลังของกุศลกรรมนั้น ๆ

3) กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว ได้แก่ อกุศลกรรมและกุศลกรรมที่บุคคลกระทำปะปนกันไปด้วยกาย วาจา ใจ จึงเป็นเหตุให้กระทบกับผัสสะที่น่าพอใจบ้างไม่น่าพึงพอใจบ้าง ส่งผลในยามเกิดให้เป็นมนุษย์ เทพ และสัตว์บางประเภทที่ได้รับอารมณ์ที่น่ายินดีและไม่น่าพึงใจสลับไปตามเหตุของตน เช่นการเกิดเป็นเวมานิกเปรตบางประเภท แม้ปฏิสนธิในอบายภูมิได้รับอารมณ์ไม่น่าพึงพอใจ แต่เมื่อกุศลกรรมบางอย่างในอดีตส่งผล เวมานิกเปรตก็สามารถมีวิมาน ประสบกับอารมณ์สิ่งแวดล้อมที่ดีสลับไปมาชั่วกึ่งเดือนบ้างตามเหตุที่ตนกระทำมา

⁴⁸ศีลปาโล, กรรมลิขิต ฉบับคู่มือเตือนสติ, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อัมรินทร์, 2548), น. 3-4.

⁴⁹ม.ม. 20/88/189-191.

4) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ได้แก่ การละกรรมทั้งปวงข้างต้น แนวคิดที่เชื่อกันทั่วไปในหมู่ชาวพุทธเกี่ยวกับกรรมไม่ดำไม่ขาวนี้คือเป็น “การกระทำที่เป็นไปเพื่อการละกรรม ได้แก่ การกระทำที่มีเจตนามุ่งความหลุดพ้นเป็นจุดหมายปลายทาง”⁵⁰ นักวิชาการบางท่านให้ความเห็นว่า “กรรมไม่ดำไม่ขาว คือ กรรมของพระอรหันต์สักแต่ว่าเป็นกิริยา ไม่มีผลเป็นสุขหรือทุกข์อีกต่อไป”⁵¹ แต่ในอรรถกถาแห่งอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต สังฆิตตสูตร อธิบายว่า กรรมไม่ดำไม่ขาวนั้น “ท่านประสงค์เอามรรคญาณ 4 อันทำกรรมให้สิ้นไป...ที่ไม่ดำ ไม่ขาว เพราะไม่ให้วิบากทั้งสอง”⁵² กรรมไม่ดำไม่ขาวในที่นี้จึงมุ่งตรงที่มัคคจิต 4 อันประกอบด้วยมัคคสมังคี 8 ไม่ได้หมายถึงกิริยาจิตของพระอรหันต์และไม่ได้หมายถึงโลกียกุศลกรรมในขณะที่กำลังปฏิบัติธรรม แต่มุ่งหมายเฉพาะในขณะที่มัคคจิตทั้ง 4 อันเป็นโลกุตตรกุศลเท่านั้น

เกณฑ์การวินิจฉัยประเภทของกรรมตามความสัมพันธ์กับการให้ผลจึงพิจารณาจากมูลเหตุและผลอันเกิดจากเหตุ นั้น เช่น ผู้ประกอบกุศลเหตุย่อมได้รับผล คือ ความสุขจากเหตุ นั้นส่วนผู้ประกอบทั้งกุศลและอกุศลเหตุก็ได้รับผลทั้งความสุขและความทุกข์คละเคล้ากันไป เป็นที่น่าสังเกตว่า การแบ่งแยกประเภทนี้ ได้จำแนกกรรมทั้งดำทั้งขาวและกรรมไม่ดำไม่ขาวออกมาโดยเฉพาะ เพราะต้องคำนึงถึงผลที่แตกต่างออกไปจากการจำแนกเพียงเหตุอย่างเดียว ผู้ประกอบทั้งกุศลและอกุศลเหตุบางคน มีผลส่งผลให้เกิดในอบาย แต่ก็ได้รับความสุขในบางขณะ เช่น เวมานิกเปรตบางจำพวกหรือช่างมวงคลของกษัตริย์ที่ถือกำเนิดในสัตว์เดรัจฉาน แต่ได้รับความเป็นอยู่ที่สุขสบาย เป็นต้น ส่วนกรรมไม่ดำไม่ขาวหรือมัคคจิต 4 นั้นมีสภาพพิเศษเฉพาะที่เกิดขึ้นเพื่อกำจัดกิเลส ให้วิบากที่ไม่ดำไม่ขาว คือ ไม่ให้ผลที่เป็นทั้งกุศลและอกุศล แต่ให้ผลที่ตัดภพชาติให้สิ้นไป จึงต้องแยกการให้ผลของมัคคจิต 4 ออกมาโดยเฉพาะดังกล่าวนี้นี้

⁵⁰จรัลวรรณ ชินะโชติ, “การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่องกรรมในพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), น. 14.

⁵¹วสิน อินทสระ, หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด, พิมพ์ครั้งที่ 12, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, 2544), น. 41.

⁵²อ. อ. 35/583.